

Globální/lokální ekonomika v době pandemické. Meze vizí-příroda, kultura, ideologie

Lubomír Mlčoch

Dopady pandemie Covidu na českou či širše evropskou ekonomiku nelze pojednávat bez zohlednění globálního hlediska, je to již v etymologii slova pandemie. Jde o globální zlo. Globalizace však běží již přinejmenším půlstoletí, v bývalých socialistických zemích posledních 30 let. Právě po pádu komunismu v Evropě přišel Francis Fukuyama s optimistickou eschatologickou vizí drtivého vítězství neoliberalních idejí v celosvětovém měřítku, jež mělo znamenat „konec historie“ v tom smyslu, že hledání těch nejlepších uspořádání věcí lidských skončilo; a éra trvalého blahobytu pro lidstvo se zdála na dosah. Fukuyama sám brzy nacházel meze své vize, a znovuobjevoval nezbytnou roli státu v ustavování institucí a regulaci, poté i „neviditelných aktiv“ vzájemné důvěry mezi všemi aktéry zdánlivě všemocného trhu. Na Univerzitě Karlově již předtím začal víceborový a interfakultní kurs „Globalizace“; jeho iniciátorem však nebyli neoliberalní ekonomové, ale Bedřich Moldan z Centra pro otázky životního prostředí. Neboť ekonomika v globálním věku byla vnímána nejen jako šance, ale i jako hrozba, zejména ekologická hrozba. Pandemie Covidu jen zesílila tyto hrozby, obnažila křehkost státní moci i těch nejmocnějších, a co hůře, otřásla důvěrou dokonce v budoucnost lidstva jako takovou. Coronavirus dopadající na světovou i naši ekonomiku je přírodního původu, a jeho šíření je přímo úměrné intenzitě ekonomických a obchodních vztahů mezi zeměmi a kontinenty. Globalizace těchto vztahů měla mnohé negativní dopady na přírodu a člověka dříve; jen nebyly tak působivé- v pandemii najednou šlo o život- nejen o zaměstnanost a hospodářský růst. Do pandemie se globální dobro zdálo převažovat, roku 2000 se dostalo i do slovníku světových finančních institucí, i na zasedání v Praze. Počítalo se kolik stovek milionů lidí v rozvojovém světě dostalo díky globalizaci práci a vymanilo se z nejhorší bídy. Globální růst se zdál být požehnáním i pro nás, pro bohatý svět. Hospodářská fakta jakoby to potvrzovala. Alternativitu vůči hlavnímu proudu globalizace a její myšlenkový vývoj nejlépe vystihují tituly trilogie profesorky Hany Librové, která- s přírodovědným vzděláním- na Masarykově Univerzitě ustavila obor humanitní environmentalistiky. A začala s tím už v 80. letech, s perspektivou dnes cennou ještě víc než tehdy („Láska ke krajině“). Celoživotní úsilí však zůstávalo jen „kváskem“ minoritní alternativity. To ukazuje už vývoj titulů její „trilogie“- od Kapitola o dobrovolné skromnosti („Pestří a zelení“ 1994), přes Kapitoly o ekologickém luxusu („Vlažní a váhaví 2003“) až k jejímu odkazu („Věrní a rozumní“ 2016), který je však Kapitoly o „ekologické zpozdilosti“. Bohužel, finanční „výnosy z rozsahu“ /returns to scale/ „válcovaly“ argumenty moudrých ekologů. Schumacherovo „small is beautiful“ stejně jako rozumnost a věrnost Hany Librové jsou ještě dnes spíše „přáním jako otcem myšlenky“. Globalizace se zdála být nezadržitelným trendem.

Pandemie najednou zastavila tento trend; s různě závažným dopadem na jednotlivé sektory ekonomiky; utrpěla letecká doprava, turistika a na ni navázané hotely a restaurace, hranice se uzavíraly pro pohyb lidí, vázly i dodávky zboží. Potravinová soběstačnost se

objevila jako argument pro zvýšenou ochranu domácího zemědělství, atd. Ale i v tom znejistění globalizace pandemie jen zvýraznila deglobalizační tendence započaté už předtím. Ty měly několik zdrojů příčin:

a/ odprůmyslnění celých regionů v zemích jako UK a USA, jež přitom byly lídry neoliberální doktriny tak přesvědčivě podporující volný obchod

b/ stěhování kapitálu do rozvojových zemí zlevňovalo výrobu, ale často za cenu zhoršování předchozích ekologických, pracovně právních a hygienických standartů platných na Západě, ve vyspělých zemích

c/ globalizace jen znásobila trend narůstající nerovnoměrnosti v distribuci příjmů a bohatství; na „výnosech z rozsahu“ měla prospěch zužující se sociální vrstva

d/ Joseph Stiglitz opakovaně argumentoval i na půdě Pontifical Academy of Social Sciences, že tyto nerovnosti mají vážné dopady na zhoršování životního prostředí – plýtváním u bohatých, a ničením přírody v zápase o zachování holého života u chudých (to vystihuje titul jedné z jeho posledních prací „Cena za nerovnost“)

e/ klimatická změna zrychlovaná globálním růstem vyvolala rozpory v nesení důsledků tohoto vývoje, zejména mezi „starým“ a „novým“ kapitalistickým světem

f/ globalizace byla umožněna pokrokem v komunikačních technologiích a dopravních prostředcích, dnes nazývaná 4. čili digitální revolucí. Tento úžasný pokrok ale současně IT systémy učinil zranitelnějšími, nastolil konflikty v oblasti kybernetické bezpečnosti, a tím narušil neviditelný kapitál vzájemné důvěry, která je elementárním předpokladem pro jakoukoliv natož vysoce sofistikovanou směnu

g/ již před pandemií se rozběhl trend od volného obchodu k protekcionismu, celním válkám, obchodním a finančním sankcím, přičemž hlavním protagonistou tohoto obratu se stal dosavadní hegemon globalizačního trendu, tedy USA za vlády Donalda Trumpa.

Postupně se ukazuje, že dosažený stupeň globalizace byl posilován i prostředky jež byly v rozporu se spravedlností a solidaritou, jako předpoklady pro mírový vývoj. Dokonce prostředky, které byly v rozporu se samotnou neoliberální doktrinou, která vždy odmítala jakékoli veřejné podpory a „pozitivní diskriminace“. Letecká doprava se mohla rozvíjet exponenciálním trendem také proto, že tichým konsensem mocných byl letecký benzin – kerosin- osvobozen od daňové zátěže. Námořní doprava nespňuje podmínky internalizace negativních externalit způsobujících již vážné poškození světových oceánů. A automobilová doprava na kontinentech také nenese plné důsledky znečišťování životního prostředí, a je tak dlouhodobě zvýhodňována proti „staré“ dopravě na železnici. Doprava v globálním měřítku je nyní jedním z limitujících faktorů pro obnovení hospodářských aktivit. Mezinárodní kooperace je navíc zranitelná z důvodů náhle zdůrazňovaných bezpečnostních rizik: svět se

vrací do dob protekcionismu, cel, sankcí, obchodních válek. Podíl na tom má i digitální revoluce a její křehkost.

Komunikační systémy na druhé straně – na rozdíl od prostředků dopravy- během koronakrizy prokázaly své skvělé přednosti, a korporace, jejichž byznys je postaven na informačních technologiích na krizi vydělaly. A obnova ekonomiky se odehrává především v této sféře. I v našich podmínkách zaznamenáváme konjunkturu dodavatelských a zásilkových firem těžících z omezených sociálních kontaktů. Gramotnost v IT se během krize zvýšila v celé společnosti takovým tempem, ke kterému by za předkrizových podmínek bylo zapotřebí možná desetiletí. Tato rychlost změny však jen zesílila už déle trvající tendence k rozdělování společnosti na dvě skupiny: na ty, kdo „na to mají“, a na „sociálně nepřizpůsobivé“ v novém, širším smyslu než dříve. Jedním z řezů tohoto rozdělení je věk, generační přetržka mezi seniory a mladou generací se dále zvýšila. Psychologové rozšiřují a prohlubují samotné chápání inteligence (racionální, praktická, emoční, kulturní, sociální). Být „smart“ v IT nezajistí ani samotný IQ; systémy jsou stále složitější a rychle se mění. Adaptace na změny vyžaduje investování času a úsilí do „návodů k použití“, běžnému uživateli stále vzdálenějších, a pro jeho potřeby nadbytečných. Vítězi 4. průmyslové revoluce se mají šanci stát jen nemnozí na Gaussově křivce distribuce talentů v populaci; poraženými se pak stává několik miliard těch, kteří se v zrcadle digitálního pokroku jeví jako nepotřebný lidský odpad, navíc zatěžující planetu svou „uhlíkovou stopou“. Jak tomu čelit je výzvou ke tvořivosti, na niž apeluje papež František. Což rozšířit inspirační potenciál již řadu let fungující francouzské iniciativy „Ensemble2Génération“ z dosavadního spoluzití seniorské a studentské generace v ubytování a sociální výpomoc i na „služby IT“ mladých poskytovaných nám starcům?

Digitální revoluce za koronaviru zesílila další dělící čáry ve společnosti: na ty, kdo pracují nejen jako „bílé límečky“ a „modré límečky“, ale jako na ty, kdo mohou i za pandemie pracovat v modu „home office“ – z domova (kde už ani ty bílé límečky nejsou nezbytné), a na ty, kdo pracují manuálně ať už ve výrobě, službách, zásobování či dopravě. Ti riskovali nejen nákazu, ale i výpadky zaměstnanosti. Největší míru rizika nákazy - a naopak přepracovanosti- podstupovali ti v „bílých pláštích“: respekt a obdiv si zaslouží pracovníci ve zdravotnictví a sociálních službách, kteří se sociálním kontaktům s nemocnými nemohli vyhnout, a prokazovali obdivuhodné nasazení a obětavost. Potenciál v přesunu mnoha aktivit z pracoviště na domov jako jeden z pozitivních účinků digitální revoluce může zůstat již zachován i v časech post-pandemických, a může se dokonce dál rozvíjet. Čas ušetřený dojížděním do zaměstnání – jaké jen pro Středočechy pracující v Praze- představuje statisíce ba miliony hodin, jež mohou být věnovány bohublibějším věcem: „malé je hezké“ i v zahrádkách zeleninových a tím spíše květinových, obnově společenských kontaktů na vesnicích již dlouho trpících atrofii občanských i kulturních počinů.

Pokroky digitální revoluce jsou často udivující, ale současně stále náchylnější ke zneužití. Člověk není jen čistě racionální bytost, ale také tvor uvažující a rozhodující se v kategoriích dobra a zla. Že poznání je spojeno s rizikem domýšlivosti věděl již Pavel-Šavel z Tarsu, a

Tomáš Kempenský učil, že „moudrost bez lásky činí vychytralým“. Digitální revoluce však není o moudrosti; její klíčová slova jsou „clever“ a „smart“. Být „clever“ v supermarketu znamená bez velkého přemýšlení vybírat doporučené zboží, nezdržovat se víc než je nanejvýš nutné. Povrchnost takové volby znejišťuje v problému chytrosti, klade otázku „cui bono“- pro koho? Pro výrobce?, pro obchodní řetězec?, pro zákazníka? Se slovem „smart“ se setkáváme v poněkud odlišných kontextech, ale s podobným rizikem upadnutí do nemoudrosti: chytrý dům – domácnost, chytré město- mohou šetřit energii a čas, chytré trasovací systémy pomáhaly v boji proti šíření epidemie. Současně však – eo ipso- zbavují člověka práva na intimitu a osobní svobodu. Závislosti na „chytrých mobilech“ jsme vystaveni všichni, sportující jedinci užívající chytrých hodinek se stávají závislími na pokynech „umělé inteligence“. Umělá inteligence nezabaví člověka morální odpovědnosti. „Chytrá atomová bomba“, která straší v hlavách některých generálů, a která láká svou vychytralostí ke státnímu terorismu (a slibuje vyloučení rizika celkové zkázy v ohni jaderného konfliktu). „Smart“ chytrost může být i moudrostí, pokud se vyhne náchylnosti k vychytralosti, která se pak už snadno se mění na pošetilost: neboť je na úkor neviditelného kapitálu vzájemné důvěry jako společného dobra.

Na konferenci Institutu Jacques Maritain „Jaká ekonomie pro 21.století“ (Řím 1995) se objevil termín „agresivní antropologie trhu“. O desetiletí později, při prezentaci Kompendia sociální nauky církve na Montecassinu, pak jiné klíčové slovo: nová, „technologická totalita“. Frankofonní sborník iniciovaný profesorem P.H.Dembinskim má titul „Neboť je to člověk, o kterého tady běží“. Slovo antropologie je tu namístě, protože pod tlaky moci peněz a technicko-ekonomické moci vědy o informačních technologiích a umělé inteligenci, dochází přímo před našima očima k proměně povahy, podstaty člověka. Senior cestující v „chytrém vlaku“ sleduje s překvapením mladé kolem sebe. Mladá generace komunikuje během jízdy s informačními systémy, v aplikaci smartphonu si objednává jídlo, pracuje na počítači se sluchátky na uších, hraje digitální hry či sleduje zábavné filmy- a sousedí spolu často nepromluví ani slovo. Pokračující nezdravá individualizace omezuje kontakty blízkosti, příležitosti k besedě, výměně životních zkušeností. Přitom právě v „chytrém vlaku“, v němž „se slevou“ spolu často cestují studenti a senioři, se skrývá dosud málo využívaný potenciál překonávání mezigeneračních bariér. Kdo je „první na tahu“?- senioři- nebo mladí?

Logistika vycházející z vědy je často onou prvotní příčinou proměn antropologie člověka naší doby. Věda, která nechce být vázána žádnými etickými omezeními, která si „zakazuje zákazy“, věda která si činí nároky na svůj další rozvoj v absolutní svobodě. Před tou půldruhou dekádou jako hlavní hrozbu nové totality viděl R.R.Martino bioetiku, pokusy s lidskými embryii, asistovanou reprodukci, „reprodukční práva“ zahrnující potrat . Hrozby v této oblasti neztratily na naléhavosti, přibyla k nim nárokovaná svoboda na odmítnutí vrozené sexuality, technologie transsexuality. Přes rostoucí počty těchto manifestací lidské svobody odpoutané od jakýchkoliv etických omezení jde stále ještě o marginálie oproti dnešním hrozbám technologické totality ve sféře IT, s nimiž se setkává každý z nás jako spotřebitel, odběratel, zákazník. Klient energetických distribučních společností, mobilních

operátorů, počítačových sítí a internetových a antivirových společností, ale také bank, pojišťoven a dalších institucí světa financí, čelí stále častějším pokusům o jednání „z pozice síly“, která je kyberšikanou svého druhu, a vůči níž není chráněn regulátory příslušných trhů. Neboť i stát sám a jeho orgány trpí již omezenou suverenitou vůči technologické nadvládě mocných díky „digitální chytrosti“.

Vláda zveřejnila obrysy Národního plánu obnovy s šesti pilíři o nichž kromě čísel v miliardách toho mnoho nevíme. Digitální transformace jako jeden z pilířů bude zasahovat jistě i do dalších sektorů jako ekologie, energetika, vzdělávání a trh práce. Pokračování v dosavadních trendech by mohlo znamenat další promarněné šance na potřebnou změnu. Digitalizace často postrádá dostatečný morální kredit. Komunikace s námi zákazníci trpí přehnanou technickou argumentací, se zdáním exaktnosti a serióznosti, které však může rozumět jen odborník v oboru (např. v energetice nebo v IT). Ta je pak doprovázena rafinovanou marketingovou komunikací, která má zákazníka přesvědčit. Nejužívanější český internetový vyhledávač jakoby potvrzoval dávné konstatování Ferdinanda Peroutky (mezitím dávno překonané), že reklama je nejoddanějším vyznavačem sexu..Jakoby se vysoké IQ projektantů informačních systémů – ve službě byznysu- nevylučovalo s mravní nedospělostí. Kde však i tady začít? Riziko až dosud nevyužitých šancí na změnu se dá ukázat na vleklém problému penzijní reformy. Ta mimochodem v Národním Programu Obnovy chybí, což je předmětem kritiky nejen politické opozice ale i byznysu. Kromě populizmu však má váhání politiků i hlubší důvod, a tou je deficit důvěry v soukromé penzijní investování. K důvěře nelze nikoho přinutit, důvěry musí být hoden ten kdo se uchází o správu peněz svěřovaných po čtyři pět desetiletí. Budování důvěry je pracné a dlouhodobé, její ztráta „jednoduchá“ a rychlá. Skutečná změna by musela být vedena nesnadnou cestou obnovování neviditelného přediva důvěry, jejíž „kapitál“ byl „amortizován“ dosavadní cestou evoluce už od počátku transformace. Nejde tedy o žabomyší spory, ale o posun v návěstí celého vládního programu: k „Národnímu plánu obnovy důvěry“.

Stát v důsledku pandemie získal či podle některých si přímo usurpoval dodatečné pravomoci, a to jak na úkor svobod občana, tak na vrub širších integračních celků: boj proti Covidu se nadařilo koordinovat ani v evropském natož v globálním prostoru. Nadějnější se jeví skutečné lokální iniciativy „zdola“, které jsou jakousi „vyvažující silou“ vůči přehnané globalizaci i státní byrokratizaci. V našich podmínkách mám na mysli „Národní síť místních akčních skupin ČR“ s projekty „Vzděláváním k chytré budoucnosti“ a „Komunitně vedený místní rozvoj – rozvoj venkova se zapojením místních skupin“ . Jde o směr připomínající školu „občanské ekonomiky“ /civilly economy/ myšlenkově rozvíjenou italskými ekonomy z hnutí Fokolare /S.Zamagni, L.Bruni/. Je potěšitelné zaznamenat, že vzdělávání k chytré budoucnosti zahrnuje i směr odkazující k J.A.Komenskému a téma „jde se učit dobru?“. Pokud jde o rozvoj venkova, na požádání jsem nastínil vizi „Obnova venkova k uzdravení města“, která se myšlenkově pohybuje na rozhraní ekologie, ekonomiky zemědělství a národního zdraví. Vize se setkává se zájmem, ale opět spíše „zdola“, u občanů se smyslem pro odpovědnost vůči budoucnosti našich potomků. Přitom se zdá, že migrace z měst zpátky

na venkov již začala, pod tlakem finanční nedostupnosti bydlení, zvláště ve velkých městech. Volební slogany slibující „dostupné bydlení pro každého“ by mohly mít blíže k praktické realizovatelnosti právě v podobě promyšleného programu obnovy venkova.

Klíčem ke hledání východisek nejsou ideologie: neoliberální doktrina zklamala, self interest ke společnému dobru nestačí. Nedostatečná ochota k reformulování této doktriny má svůj původ už v paradigmatu hlavního proudu ekonomie, a na jeho reformě se také příliš nepokročilo. Nespasí nás ovšem ani levicové ideologie neomarxismu, ani v podobě kybersocialismu, ba ani „zelená doktrina“, jejímž posledním řešením (?) je „dobrovolná“ či záměrná bezdětnost jako cesta ke snížení „uhlíkové stopy“. Je škoda, že sociální učení církve je málo známo, a že je samo napadáno jen jako jiná ideologie. To je však jen laciný pokus o únik před stále naléhavější výzvou ke zduchovnění lidské civilizace. Benedikt XVI. ještě jako kardinál Ratzinger (Křesťanství na přelomu tisíciletí) varoval před „duševním znečišťováním člověka“, které je pak vlastní příčinou znečišťování našeho světa, přírody, ale i IT světa. Počítačové „viry“ a jejich „mutace“ předcházely soudobou pandemii přírodních virů, a hackerské útoky jako sofistikované intelektuální zlo míří často právě na nemocnice a zdravotnická zařízení pracující na hraně svých možností. Františkán Benedikt Holota, jemuž již běží stý rok požehnaného života, odkazuje na dávnou moudrost sv. Augustina, že dějiny světa jsou bojem mezi dvěma formami lásky; láskou k sobě- až ke zničení světa; a láskou k bližnímu- až ke vzdání se sebe sama. A s emeritním papežem Benediktem XVI. konstatuje, že tento boj bylo vidět vždy. S váháním si dovoluji k moudrosti obou kmetů dodat, že lidská „chytrost“ mezitím poskytla potenciál ke zničení světa nesrovnatelný s dobou sv. Augustina. Proto „obrácení“ k němuž tak vytrvale vybízí papež František ve svých encyklikách o Božím otcovství a univerzálním bratrství nás všech, je tak naléhavou výzvou. A „návodem k obrácení“ nás věřících, celé univerzální církve, je právě vyhlašovaná Synoda o změně azimutu v naší společné cestě. K ní, právě pro potenciál zla skrývající se ve společnosti vědění jen lidského, patří i připravenost lásky k oběti; s větší váhou než dobách minulých.